

Az általam ismert szimbólumszótárak, lexikonok egyikében sem található „sziget” szócikk. Nem tudom, miért nem. A mi *Jelképtárunkban* azért nem szerepel, mert a szerzők (Hoppál Mihály, Szemadám György, Nagy András és jómagam) megállapodása értelmében gyűjteményünk képeskönyv, s emiatt csak ábrázolt jelképek kerülhettek bele. Ez a döntés veszteséggel járt, hiszen nem a „sziget” volt az egyetlen szócikk, amit elveinkhez ragaszkodva nem is mindig következetesen „kihagytunk”, miközben nem egy szócikk illusztrálatlan maradt. A magam részéről sajnálom, hogy így történt, s azóta is lesem az alkalmat, hogy bepótoljam a mulasztásomat.

Hálás téma a „sziget”, s nemcsak jelképi értelmében. Hiszen elég csak kimondanom (gondolatban) e szót, s máris sűrű egymásutánban jutnak eszembe témába illő ifjúkori olvasmányaim: az *Odüsszeia*, *Szindbád tengerész története* az Ezeregyéjszaka meséiből, *Gulliver utazásai* Swifttől, *Vörösmarty Délszigete*, a Jókai megálmodta *Nepeam sziget* és az *Aranyember* ben szereplő „Senki szigete”; *A rejtelmes sziget*, *Két év vakáció* Verne Gyulától; természetesen *Robinson Crusoe* története (Defoe), *A kincses sziget* (Stevenson)

),

Dr. No szigete (Ian Fleming), hogy csak néhányat említsek közülük. (Nem egészen ebben a sorrendben olvastam őket. Ez a sorrend szimbolizmusuk spektrumát fejezi ki.)

A felsorolt bestsellerek ékesen bizonyítják, hogy a sziget archetoposz, és hogy a „szigetlét” az írásbeliség kezdeteitől foglalkoztatja az ember képzeletét. E körből kiemelkedik – hogy ide illő képzavarral éljek – az elsüllyedt szigetről, Atlantiszról folyó, nem egyszer tudományos igényű képzelgés. És bár az olvasási kedv hanyatlik, számtalan, szigeten játszódó film jelzi, hogy a téma iránt változatlan az érdeklődés. A klasszikus történetek filmes feldolgozásaitól a művészfilmekig (Kaneto Shindo: *Kopár sziget*), giccses robinzonádoktól (*Kék lagúna*) akciófilmekig (akármelyik James Bond film) vagy éppen Disney *Atlantisz*

című rajzfilmjéig. Ezért aztán a vicclapokból sem hiányozhatnak a „szigetes” karikatúrák, s hasonló, lélektani okból kíváncsú úti cél, egész éven át sokmillió turista kedvelt nyaraló helye a meleg tengeri sziget, legyen az Antillákon, a déli tengereken vagy akár csak itt, a szomszédban: az Adrián.

A hatalmas érdeklődés arra vall, hogy a sziget-toposz alapja igen régen rakódott le kultúránk és lelkünk legmélyén. Nyilvánvalóan azzal összefüggésben, amit geológiai, antropológiai és kulturális tanújelek ismeretében állítanak a mondott szakterületek egyes képviselői, nevezetesen, hogy az ember őstörténete során valamikor alkalmazkodni kényszerült a nagyobb szárazföldről elszigetelt vízi élethez. Geológiai bizonyítást, hogy a történelem előtti időkben a tengerek szintje huzamosabb ideig többször is jóval magasabb volt a mostaninál. Antropológusok az ujjaink közötti „úszóhártyát”, testszövetünk áramvonalasságát, a csecsemők otthonosságát a vízben és más élettani sajátosságunkat, amellyel rokonaink, az emberszabású majmok nem rendelkeznek, a hajdani vízi életmód bizonyítékának tekintik. A vízözön-mondák vagy Sörös István megalapozottnak tűnő feltevése, miszerint a piramisok vízről épültek, szintén vízi múltunk művelődéstörténeti mementói lehetnek. (A szerzőnek a közelmúltban jelent meg erről szóló könyve, *Vízben álló piramisok* címmel.)

A nyelv is erre emlékeztet. Induljunk ki a magyar (vagy bármelyik) elnevezés jelentéséből. *Sziget*

szavunk „elszigetelt, víz által körülölelt helyet” jelent. Az olasz

isola

és megfelelője a többi indogermán nyelvben ugyanazt jelenti:

izolált

szárazulatot, olyan helyet tehát, ami nehezen vagy egyáltalán nem megközelíthető, s ahonnét nehéz vagy éppenséggel lehetetlen eltávozni. Minden egyéb, ami a szigethez kapcsolódik, e tényből következik; pozitív és negatív értelemben is, mind a valóságban, mind pedig a jelképek szintjén. Pozitív értelemben a sziget stratégiai fontos területek jól védhető ellenőrzőpontja, birodalmak középpontja lehet. Az azték főváros, Tenochtitlan a mexikói Texcoco-tó szigetére épült. Franciaország fővárosa eredetileg a Szajna és a Flandriába vezető római út kereszteződésénél található szigetre épült. Ile de la Cité, „A Város Szigete” ma is a központi párizsi városrész neve. A települést a római hódítást megelőzően a kelta

parisi

nemzetség tagjai alapították. Kelta neve

Lutuhezi

volt, ami „vízi otthont” jelent. (Az is jellemző, hogy a francia fővárost körülvevő vidéket Ile de France-nak nevezik.) Bretagne partjainál a Saint Malo öbölben található Mont Saint Michel vára, amit dagály idején körülzár a tenger. A kolostorerőd vigyázta egykor az öblöt, s ellenőrizte a befutó hajókat. (A névadás nem véletlen. Szent Mihály arkangyal Franciaország patrónusa volt, de ószövetségi mintára sok más európai nép szemében is ő a legmagasabb rangú honvédő szent.) Hogy magyar példákat is mondjak, ezért volt fejedelmi birtok és temetkezőhely a Csepel-sziget a IX–X. században, ezért épült vár Tihanyban már az avar korban (a félsziget

eredetileg sziget volt) és később Szigligeten (szintén sziget volt, a neve is erről árulkodik). A nem szigetre épült várakat viszont ugyancsak védelmi megfontolásból vizesárokka l vették körül, vagyis mesterséges szigetté varázsolták őket. Lásd a mi Szigetvárunkat, hogy csak egy „neves” példát említsek.

Másfelől nézve a „bevehetetlen” szigeterőd elhagyhatatlan, elszigetelt karantén is lehet. Ezért építettek (lehetőleg az anyaország partjaitól távoli) szigetekre börtönöket, telepítették oda leprásokat (nem is olyan régen Romániában a Duna-deltába), vagy tartottak ott megfigyelés alatt bevándorlókat (pl. az USA keleti partjainál, a New York-i Long Islanden). Hírhedt szigetbörtön volt a San Franciscó-i öbölben ma már turistalátványossággként mutogatott Alcatraz, vagy Francia Guayana Ördög-sziget néven elhíresült fegyenctelepe, ahol többek közt az ártatlanul elítélt Alfréd Dreyfust tartották fogva. A szigetbörtönök – romantikus beállítottságunknál fogva – mégis legendás szabadulások, szökések folytán váltak igazán híressé. A rehabilitált Dreyfusé vagy az ugyancsak Ördög-szigeten raboskodó Pillangó nevű vagány szökése ilyen. Ez utóbbi meg is írta „regényes” szökésének történetét, népszerű film is készült belőle Steve McQueen és Dustin Hoffman főszereplésével. A szigetbörtönből való szökések legismertebbjét, egyben „archetípusát”, *Gróf Monte Christo*ét az idősebbik Dumas találta ki. Az ihlető helyszín: If vára a Rhone torkolatában, Marseille-jel szemben azonban valóságos sziget.

A kényszerlakhely, ahonnét ember nem szabadulhat, értelemszerűen lett a holtak lakhelyévé. Temetővé, egyszersmind – immár a jelképek szintjén – a túlvilág színterévé vagy olyan helyé, ahonnét az út a túlvilágra vezet. Egykor általános szokás volt *vízen túlra* temetkezni, egyfelől a bomló tetemek terjesztette járványoktól, másfelől a hazajáró lelkektől való félelem okán. A *túlsó*

parton, rendszerint nyugaton, ahol a Nap lemegy, képzeltek el a *túlvilágot*

vagy annak lejárátát a régi egyiptomiak, a zsidók a bibliai korban (Mk 4,36skk), és sok más nép, a régészet tanúsága szerint honfoglaló eleink is. Ha sziget volt a közelben, a régiek oda temetkeztek. Velencében például. A szigetváros híres szigettemetője a San Michele nevet viseli. Richard Wagner nyugszik itt más hírességek társaságában - ahogy egy önkéntes *cicerone*

mondta nekem találóan - *veramente al fresco*

eltemetve. (A keresztény jelképiségben Szent Mihály mint az utolsó ítélet angyala, az elhunytak teteteinek mérlegelője volt. A főangyal látszólag eltérő szerepkörei mind azt jelzik, hogy ő térben és időben a római Janushoz hasonlóan a határok őre. Ország- és birodalmi határoké a földrajzi térben, időben, amikor vége a világnak, illetve élet és halál mezsgyéjén az egyéni létben.

Az *Odüsszeia* szigetvilágát Homérosz az alkony bíborától borszínű nyugati tengerbe

helyezte. A lótuszevők földje, a küklopsz barlangos szigete, Télepülosz kikötője, Aiaia, Perszephoné ligete, a szirének szigete, Ógügié, Szkülla és Kharübdisz földhözragadt elmével a Földközi-tenger szigeteinek is megfeleltethetők – többen tettek erre kísérletet –, egyúttal azonban túlvilági helyszínek is, s egytől egyig a halált jelképezik. Nem egyen közülük az alvilágba vezető bejárat található. Ahogy az *Odüsszeiában* több halálsziget

szerepel, úgy a csillaghit szerint az égen is több ilyen szigetet, túlvilági átjárót azonosíthatunk. A mitologikus észjárás a földrajzi helyeket a világ minden táján égi, illetve másvilági színtereknek feleltette meg. Így például az olyan folyamokat, mint a Nílus, Gangesz, Ob, Duna, a Tejútnak, ideillő másik nevén a sok közül

Szent Mihály útjának,

amit viszont egykor világszerte a túlvilágra vezető vízi útnak tekintettek. A görög „árnyak szigetének” kelta mása a nyugati tengerben lévő Avalon (ami Robert Graves szerint „Almás helyet” jelent, mások szerint a „sziget” jelentésű ír

oileán

alakváltozata lehet. Ronan Coghlan ír erről

The Illustrated Encyclopaedia of Arthurian Legends

című könyvében). Avalon mindenesetre maga volt a kelta Paradicsom, ahol többek közt Arthur király időzik, amióta „minden testnek útjára lépett”. Mind a kelta, mind a görög példák jelzik, hogy a svájci Arnold Böcklin által gyászosnak megfestett „holtak szigete” éppúgy lehetett elátkozott hely, mint a boldogok lakhelye. A mesék „tündérszigetei” is, akárcsak maguk a tündérek, felemásak e tekintetben. Egyszer pokolszerű a veres- vagy fekete-tengeren túli másvilág (a

Tündér Ilona

típusú mesékben), másszor a Purgatóriumra emlékeztet („tengersziget, hol fa verekedik fával, fű fűvel, kő kővel, víz vízzel”:

Borsszemvitéz és szép Júlia, aki erdőt zódit s fűvet virágoztat

című mese), ismét máskor maga a Paradicsom Tündérország. A magyar

népmesékTündérországát a – fentebb írtaknak megfelelően – égen-földön kereshetjük. Az égen ott, ahol a Tejút (

Tündérút

) két ágra szakadva körülölel egy sötét „szigetet” (ideillő népi nevén

Tündérek fordulója, Tündérek tánca).

A tejútsziget, mely látszat szerint egész éven át érintkezik a látóhatárral, az egyik túlvilági átjáró helye is a világszerte elterjedt ősi elképzelés szerint. Az átkelőhely ott található, ahol a Nap égi útja keresztezi a tejútszigetet. A Nap a téli napforduló idején kel át, illetve pihen meg – úgymond – néhány napra a szigeten. (A görög mitológia ezen égi „tündérszigete” több néven, több, különböző elbeszélésben is szerepel. Legismertebb közülük a Heszperiszek kertje. Más jelképrendszerben, pl. az ógörög Argó-mítoszban, a tejútkarok által körülölelt sziget maga a szűk átkelőhely, a Tejút karjai pedig a rajta átkelőt összezúzással fenyegető sziklafalak.) Tündérországgalitt a földön viszont a két Duna-ág által határolt Csallóközt azonosította a magyar nép képzelete. A Tejút, ez a hiedelem szerinti túlvilágra vezető út még egy horizonthoz közeli helyen keresztezi a nappályát, mégpedig az Ikrek csillagképben, ahol a Nap a nyári napforduló idején tartózkodik. A régi görögök hite szerint a Tejút, a

Lelkek

útja

itt is az alvilágba visz. Ez az átkelőhely a héraklészi mondakörben – már csak az Ikrek kapura

emlékeztető formája miatt is –

Pülosz,

azaz „Kapu” néven szerepel, ami alatt az alvilág, vagyis „Hadész kapuja” értendő.

Az Édenkert és a sziget jelképi megfelelését szolgálta, hogy mindkettő a mienkétől elkülönülő, zárt világ. (Az *Énekek énekének* szerelmes szerzője „berekesztett kertnek” nevezi kedvesét, akitől paradicsomi gyönyöröket remél.) A zártság mindkét esetben romlatlanságot, szűzi ártatlanságot is jelent. „Valának pedig mindketten meztelenek” – olvashatjuk a

Szentírás

ban az első emberpárról – „és nem szégyenlik vala” magukat bűnbeesésükig (Ter 2,25).

Ugyanezért alkalmazza a középkori egyház az

Énekek éneke

„zárt kert” hasonlatát Szűz Máriára. Amikor az európai felfedezők először léptek a déltengeri szigetek partjaira, az ottani „paradicsomi állapotok” Ádám és Éva történetét idézték föl bennük. Így vált a meleg tengeri sziget földi paradicsommá: a romlatlan természet, az elvesztett Édenkert jelképévé, lakója, az „ádámkosztümös” vadember, akivel oly boldogan cserélt volna a civilizált utazó, pedig a bűnbeesés előtti ártatlanság megtestesítőjeként tézisregények (

Robinson Crusoe, Szép új világ)

hőisévé. (Robinson vadember szolgájának a neve: Péntek ebből a szempontból is beszédes; a hét napos teremtéstörténet szerint Ádám és Éva Vénusz napján, pénteken esett bűnbe).

Ezen a ponton a csillagos, mitikus, vallásos és mesei szimbolika fedi egymást. A Tejút egy másik összefüggésben világfa, mely meséinkben *Égig érő fa* néven szerepel, s törzsén, ágain felkúszva, illetve odvas gyökerei közt leereszkedve szintén a túlvilágra lehet eljutni. A világfát a bibliai teremtéstörténetben a paradicsomi Élet és Tudás fája jelképezi. A Tejút szigetén „földet érő” Hattyú csillagképet tejtóban feredő hattyúnő (Tündér Ilona) személyesíti meg a mesékben (lásd a hasonló című mesetípusokban). A hattyú többek közt Vénusz madara volt. Továbbszöve e gondolatot, Vénusz átszellemített örökét a kereszténységben a Szűzanya vette át. Az ő gótikus ábrázolásai közül tárgyunk szempontjából különösképpen figyelemre méltóak azok, amelyeken úgy jelenik meg, mint akinek alvó testéből életfa-kereszt nő, rajta méhének megfeszített gyümölcsével. Ez a kép ugyanabban a talajban gyökeredzik, mint a szigetföld köldökét az éggel, mint látni fogjuk alább, az ég köldökével, egy másik égi szigettel összekötő világfa, világoszlop (-tengely). Mária teste, a „berekesztett kert” földje – az *anyaföld!*

–, ami a krisztusi életfát táplálja, e tekintetben is megfelel a mondott „elszigetelt” helynek. A sziget tehát egy

más

világ

(vagy: a másvilág) helyszíne. Ugyanakkor irodalmi allegóriákban a mi világunkat is jelképezheti, mint annak ideális mása (azaz földi paradicsom) vagy torzképe (mint a

Gulliver

szigetállamai).

Minden nép paradicsomnak, tejjel-mézzel folyó Kánaánnak, Tündérkertnek, környezetétől való elkülönülése folytán szigetnek, s egyben a világ közepének képzeletbeli szűkebb-tágabb hazáját. (Vö. a szólással: „Azt hiszi magáról, hogy ő a világ közepe”; továbbá azzal, amit a birodalmi „szigetközpontokról” írtam fentebb.) A szűkebb, tágabb magyar hazák jelképes szigetváltat nevük mutatja: ezek között találhatók valódi szigetek (Szigetköz, Csallóköz); néprajzi szempontból is elkülönülő tájegységek: folyóközök (Bodrogköz, Duna–Tisza köze, Muraköz, Rábaköz, Sárköz; a nevek keletkezésére nézve: az elsődleges névalak a „közt” körülzáró mindkét folyó, folyóág nevét tartalmazta – l. *Thyabodrogkezy* -, utóbb elhagyták a nyilvánvaló nagyobbikét); végül „országnevek” (Etelköz). A hazához való viszonyulás az alapja annak, hogy a mitikus paradicsomszigetet is sokhelyütt a világ közepére (köldökére) helyezték képzeletben. A zsidó-keresztény szimbolikában például a Paradicsom (múlt), a földi Jeruzsálem (jelen) és a mennyei Jeruzsálem egyaránt a világ közepe. Hármójukat az idő tengelyén az Élet és a Tudás fája, illetve a Kereszt köti össze. „Más” világfák és -oszlopok is a föld köldökén erednek, és tetejük az ég közepéig, a Sarkcsillagig ér. Ezen a helyen, az ég tetején sok nép hiedelme, és meséink szerint is található a harmadik túlvilági átjáró. S itt érdemes visszatérni „sziget” szavunk eredetéhez.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (Akadémia Kiadó, 1976) „sziget” szavunkat a „szeg” szóból eredezteti. Ez utóbbinak 3 jelentését adja meg, azzal a kikötéssel, hogy az elsőnek a másik kettővel való egyeztetéséről kijelenti, hogy téves. Első jelentésében a finnugor eredetűnek mondott „szeg” ige (vö. „szegélyez”, „beszeg”). A „szeg” ige – értelmét tekintve – a szótárírói tiltás ellenére is van köze a szigethez. Miért? Egyrészt azért, mert a szigetet fogalmilag az különbözteti meg a szárazföldtől, hogy belátható a partvonala, aminek mentén körben végig víz

szegélyezi. Másrészt azért,

mert a „szeg” ige jelentései valaminek a széléhez

kapcsolódnak, márpedig a „sziget” – a hiedelmek szigete legalábbis – a mi világunktól távol, annak szélén lelhető fel. Az ugor korinak mondott, második „szeg” „kiszögellést”, „szögletet”, és talán „zugot” is jelent. Ebből a szóból eredeztetik nyelvészeink „sziget” szavunkat. A „zug” – „szeg” megfeleltetéséről a szótárban az olvasható, hogy „további vizsgálódásra szorul”. Népetimológias kapcsolatuk („zug” = „szöglet”, „sarok”) mindamellett elfogadott. Mindenesetre a „zug” „félreeső hely” jelentésben illik a szigetre, és gyermekkoromból őrzöm annak emlékét, hogy a Körös mentén élő nép a folyók kanyarulataiban, holtágai közt lévő kiömléses lapályt „zugnak” nevezte. A harmadik, szintén ugor kori „szeg” „szöget” jelent, s a szóalak második jelentésköre e harmadikból vezethető le.

Lássuk most a „sark-”, „sarok” szavunk eredetére és értelmére adott magyarázatokat. Ezt nemcsak e szó „kiszögellés”, „szöglet” jelentése indokolja. (Ezzel kapcsolatban említést érdemel, hogy a szótár szerint „a 'szeglet' jelentésű *sarok* származásbeli elkülönítése szükségtelen.”) A „sarok” szót szótárunk a „forog”, „fordít” jelentésű, hangutánzó „sirít”, „sűrög”

ige alapalakjának veláris hangrendű származékaként határozza meg. Vagyis a sarok értelemszerűen valaminek vagy valakinek a „kiszögellő” fundamentuma, szilárd pontja, amin az a valami, valaki térül-fordul, pörög, perdül. Ebből következik, hogy azt a pontot, amely körül megfordulni látszik az ég és a föld,

Sarkcsillagnak

illetve (északi vagy déli) sarknak nevezzük. A kettőt a Föld láthatatlan forgástengelye köti össze. A magyarban az ég forgására a közismertnél közvetlenebbül utaló sarkcsillagnév kettő is van: népünk hajdan

Bába motullájának, Boldogasszony motullájának

is nevezte. Ezek az elnevezések a mögöttes tartalom elhalványulásával együtt kimentek a köztudatból. A szamojéd és a paleoázsiai népek a mozdulatlan Sarkcsillagot

Szögcsillagnak, Ég szögének

nevezik (I. Erdődi József:

Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk

, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1970, 117. o.). Ez az elnevezés az altáji török, mongol népek körében is elterjedt. Az égi „szög” jelképes értelemben a világ szekerének forgó tengelyét rögzítő, mozdulatlan csapszege, mely a forgó égkerék agyán található. A kerék küllői a valóságban a fényesebb csillagokat a Sarkcsillaggal összekötő láthatatlan egyenesek, az égtérképeken az állatövi csillagképek szegmenseit elválasztó vonalak, az asztrológiában pedig a horoszkópházak elválasztói. A forgástengely némely uráli, valamint a török, mongol és más népeknél lőkötöző karó vagy oszlop formáját ölti. E képzet bronzba öntött mását őrizi a madridi Nemzeti Archeológiai Múzeum. A szóban forgó kelta tárgy a Kr. e. I. évezredből való. Kör alakú talapzaton álló ló testéből kiemelkedő oszlopot formáz, aminek a tetejét a talapzattal szimmetrikus, vízszintes kerék zárja le. A szilárd –

sarkalatos

–pontok közötti forgástengely és a körülöttük forgó mindenség másik ide illő megjelenítésével a hindu mitológiában találkozunk. Eszerint az örök körforgást, a fizikai és lelki erők dinamikus egyensúlyát Visnu felügyeli, amint a világtengelyt jelképező oszlop tetején ül, mely a világ tejóceánjából kiemelkedő Mandara-hegyen áll. Az oszloptengely forog: a rátekeredett kozmikus Szesa kígyót istenek és démonok közös erővel ide-oda húzkodják, ily módon, miközben forgatják a világmindenséget, a tejóceánból kiköpülik Amritát, a halhatatlanság italát. Mandara a kozmikus óceánból kiemelkedő sziget, mint ahogy az égi és földi „sarkok” is a tengerből kiemelkedő szigetekhez hasonlóan szilárd pontok. A földközpontú kozmikus képzetekben maga a Föld a Sziget, mely a körülöttünk forgó világegyetem – a hinduk hasonlatában cseppfolyós, hiszen tejóceánnak nevezik – egyetlen szilárd (halmazállapotú) pontja. (Vö. Arkhimédész nevezetes kijelentésével: „Adjatok egy Földön kívüli fix pontot és kimozdítom

sarkából

a földet.”)

A sarkokon forgás, fordulás mint kozmikus jelenség és a sziget – szöglet – sarok megfelelés alapján válik érthetővé, miért szerepel az archaikus túlvilághitben és kozmológiai képzetekben 3 égi átjáró, mely sziget is egyben. A téli illetve a nyári napforduló alkalmával – amint ez az elnevezésükből is kiviláglik, a Nap év során ide-oda ingázó kelési helye a látóhatáron eléri legdélibb illetőleg legészakibb pontját. Eközben a keletpont lelassul, majd – úgy tűnik – néhány

napra megáll, hogy eztán *megforduljon*, és előbb alig észrevehetően, majd fokozatosan gyorsulva elinduljon ellenkező irányba. A keletpont látszólagos megállását a képes beszéd a Nap megpihenéseként írja le, vagy halálaként, amit feltámadása, újjászületése követ. Ennek megfelelő jelképes helyszín a „Nap háza”, vagy éppen a nyugalmas (mozdulatlan) sziget. Hogy tudatos világképi konstrukcióról van szó, azt egyebek mellett az is jelzi, hogy a napfordulókat valamint napéjegyenlőségi pontokat (a tavasz- és őszpontot) a régiségben az esztendő, a 4 évszak „sarkainak” is nevezték. Az időbeli „sarkok” térbeli megfelelőinek az égtájakat tekintették. (Említést érdemel, másutt meg is írtam, hogy a régiek az évszakokat más szimbolikus négyeseknek, például a 4 *sarkalatos* erénynek is megfeleltették.) Mivel a forgástengely jelképi megfelelőjét: a világoszlopot is az égbe, túlvilágra vezető szimbolikus útvonalnak képzelték, aminek végén a Sarkcsillagban, a napfordulók helyéhez hasonlóan a mozgás (forgás illetve fordulás) és mozdulatlanságba megy át és viszont, a jelenségek analógiájából magától értetődően következett az analóg megjelenítés. Az analógiás gondolkodás logikája szerint ebbe a szimbolikus – nyelvi – csillagászati konstrukcióba az életre és halálra való elképzelések is beleillettek, hiszen az archaikus (animista alapozású) hiedelmekben

a *mozgás (maga az út, az utazás) az életet, a mozdulatlanság (a megállóhely, a végállomás) a halált jelenti.*

A világ közepe, köldöke, mely az Európán kívüli ősi felfogás szerint az ötödik égtáj felé mutat – ez maga a világtengely -, egyben a világ keletkezésének helye (gondolattársítás: köldök alatt, az anyaméhben formálódik a gyermek), de a pusztulásáé is (keresztény legenda szerint az első ember: Ádám sírja is itt, a „Fa” tövén található). A teremtéstörténetek, világvége-elbeszélések a legkülönbözőbb formában utalnak erre. A *Bibliában* a teremtőlsten szavára apadni kezdenek a vizek, „hogyan tessék meg a száraz” (Ter 1,8). Amikor el akarja pusztítani, vízözönben merülnek el a szárazföldek, s az élet folytonosságának a biztosítéka sem más, mint egy

úszó sziget:

Noé bárkája. Különböző népek teremtésmondáiban a teremtőt segítő demiurgosz: uráli regékben bűvárkacsa, népmondákban az ördög merül le a tenger fenekére, hogy földet hozzon fel, s szigetként megformálja. Hindu hiedelem szerint a világot egy óriás teknősbéka hordozza a hátán, mely az idők kezdetén a világtengerből emelkedett fel. A magyar (csángó) néphit nagy hal (cet) hátára képzelet a földet, s úgy tartja, akkor van földrengés, ha a cet mozdul egyet (nota bene: a mondott cethal azonos a csillagképi Halak tengerében látható óriás Cet csillagképpel. Íme, egy újabb égi sziget!). A

Kalevalában

Ilmatar vízánya vízből kiemelkedő térde az első föld, amelyen a bűvárkacsa fészket rakhat, hogy megtojja a világtojást (l. 195skk). A

Kalevala

beli elbeszélésnek is van egy égi szintje – a fészek a Fiastyúk csillagzat, mely az „ég tengerében” található –, és egy földi szintje, mely a hasonló történetek valóságalapjául is szolgált mindenütt. Ilmatar térde úgy emelkedik ki a vízből, ahogy a vulkanikus szigetek keletkeznek, egyik napról a másikra, az ember szeme láttára, és ugyanúgy is tűnik el:

„– vízanya, egek leánya –,

érzi, hogy nagyon melegszik,

gyenge bőre gyullad lángra;

tüzesedni véli térdét”

Atlantisz legendája ékes példája annak, hogy egy sziget (Théra) kataklizmája világpusztulásként maradhat fenn a túlélők és az utókor emlékezetében. A vízből kiemelkedő, majd ismét tengerszint alá süllyedő sziget rettenetes élmény lehetett – azoknak is, akiknek nem okozta halálát. Kevésbé rémisztő, sőt olykor tréfás allegóriái a fentebbi teremtetéstörténetek változataként terjedő „teknősbéka-, bálna- vagy cethal-sziget” mesék, melyek legrégebb ismert változatát egy II–IV. századi görög nyelvű *Physiologus*ból ismerjük, s oly népszerű volt, hogy még a VIII. század előtt lefordították etióp, szír, örmény, arab és szláv nyelvre. A történet veleje: hajósok megpillantanak egy „szigetet”, odasietnek, kikötnek rajta, hogy megsüssék az eledelüket, ám, amikor tüzet raknak, a sziget, mely valójában egy óriás hal, megunván, hogy sütögetik a hátát, lemerül, és vízbe fullasztja a szerencsétleneket. (Itt is a tűz játssza a főszerepet!) A történet kegyes, keresztény példabeszéddé módosul Szent Brendan (Brandanus) IX. századi történetében. Van olyan változat azonban, mely szerint az állatsziget azt is eltűri, hogy hátára gyümölcsfákat ültessenek. (Még ennek is van némi valóságalapja. Tenochtitlan lakóit a Texcoco tó növényi fonadékokból létrehozott és ültetvényként hasznosított úszó szigetei látták el zöldséggel.)

Nemcsak állat- és növény-, hanem emberszigeteket is teremtett a képzelet. Például a sellőket, akik a hajósokat magukba bolondítják s lehúzzák a víz mélyére. A hajózást

veszélyeztető alattomos folyami örvényes zúgókat, sziklás zátonyokat személyesítették meg. Ipolyi Arnold írja a Vág folyóból kiálló ún. „Vesztett sziklákról”, hogy a néphagyomány szerint azok valamikor egy emberevő óriás fogai voltak (*Magyar mythologia*, 117. o.) E „Vesztett sziklákról” korábban kimutattam, hogy a sokat emlegetett „tejútsziget” egyik földi alakmása lehetett (*Ahol a madár se jár,* 146. o.).

Nepomuki Szent János vízen úszó sötét tetemét a legendája szerint a Moldván ringó gyertyák sokasága ragyogta körül. Szerintem ez a csodás kép is a tejútszigetre utal. (A mondott tejútsziget Nepomuki János névünnepe, máj. 16. táján fénylik, látszik a legszebben. In: *Jelképkalendárium*, 154. o.) Japánban, a futamigaurai tengerpart közelében egy sziklapár emelkedik ki a vízből. E sziklapárt a japánok a világteremtő istenpár: Izanagi és Izanami földi képmásának tartják.

Az embersziget képzetének azonban mindenekelőtt lélektani oka van, és végül is ebben rejlik a sziget-toposzhoz való vonzódásunk. Nem vagyunk-e mindnyájan egyszemélyes szigetek? És e milliárdnyi léleksziget nem távolodik-e egymástól? Hiszen világegyetemünk is tágul!

Eljön-e még egyszer az az idő, amikor a folyamat megfordul, és legalább azok a szigetek, amelyek valamikor egy csoportot alkottak, ismét közeledni fognak egymáshoz?

Jankovics Marcell

